

Олена Гриневич (Миколаїв, Україна)

РОМИ УКРАЇНИ МИКОЛАЇВЩИНИ

Цигани (“*роми*”) – нащадки вихідців з Індії, які з’явилися в Європі на початку XIV ст., в Україні – на початку XV ст. Приватна власність на землю змусила циган кочувати в Європі. Кочове життя призвело до виникнення у світогляді та сучасному соціальному устрої циганських таборів ідеологічних установ, що заважали переходу до осідлості. Європейські цигани зберегли свою мову, антропологічну й культурну самобутність. Циганська мова існує на території Європи у формі діалектів. В Україні це, зокрема, етнографічні групи: “*серви*”, “*влахи*”, “*келдерари*”, “*ловари*”, “*урсари*” [1].

Крім різних діалектів своєї мови цигани відрізняються способом життя, традиційними професіями, культурними характеристиками, релігією. Всім циганам, (як вважають вчені), притаманні такі риси, як комунікабельність, розподіл праці в таборі, сім’ї, консервативність сімейного й громадського побуту. Перші письмові згадки про циган в Україні ми знаходимо в грамотах польських королів, Львівських актових книгах, Литовському статуті XV ст.

Практика переслідування циган, поширена в Західній Європі, розповсюдилася на Польщу та Україну.

Після 1624 р. польські королі підпорядковують циган управлінню й суду спеціальних осіб із середовища циган, названих “циганськими королями”, які при призначенні отримували королівську грамоту. Як вони керували своїми підлеглими – невідомо, бо немає жодного їхнього письмового розпорядження або рішення. Резиденція їх знаходилася у м. Мир Мінської губернії. Останніми циганськими королями були Ігнатій Марцинкевич (1780 р.) та Ян Марцинкевич (1788 р.) [2].

В Лівобережній Україні цигани не виділялись у правах та привілеях. Деякі з них приєднувались до визвольної боротьби українського народу. У “Реєстрах усього війська Запорізького” були значені такі прізвиська козаків: Валько Циган, Федір Циганський, Степан Циганчук, Дмитро Циганчик.

Переписи населення II половини XVIII ст. виявили населені пункти Циганівка на Поділлі та Цигани на Галичині. Осілі цигани живуть серед українського населення вже досить давно – кілька століть – і зазнали досить значної асиміляції. Одиницею збирання податків був шатер. Спостерігалось значне майнове розшарування в циганському середовищі. Про циган-землеробів відсутні відомості, а про тих, що жили осіло, писали, що “вони бавилися циганськими промислами”. Українські цигани сплачували до Військової малоросійської скарбниці визначений оброк. У кінці XVII і до початку XIX ст. він був на відкупі.

У 1765 р. кожний з циган повинен був обрати собі постійне місце проживання. А кочових циган було вперше оголошено поза законом.

За законом цигани були значно нижчими ніж звичайні селяни. За тілесні ушкодження вбивство селянина стягувалося сума значно (в 2 рази) вища, ніж за вбивство цигана.

Київська військова комісія (XVII ст.) вживала заходів, щоб примусити циган до осілого способу життя, їм надавався річний термін для обрання постійного місця проживання, а по його закінченню вони вважались бродячими і їх переслідували. Через деякий час цих циган навіть закріпачували. Після завершення Кримської війни в Паризькому договорі однією з умов було скасування рабства (у тому числі й циган) у князівствах Молдавії та Валахії.

Російський уряд вважав, що цигани не є особливим племенем чи народністю, вони повинні залишити мандрівне життя й “злитися з сільськими обивателями”. Але численні спроби призвичаїти циган до землі, примусово перетворити їх на осілих, були заздалегідь приречені на невдачу.

У 1800 р. вийшов Указ “Правила для поселення циган”, за яким осілі цигани-землероби звільнялися від рекрутської повинності та усіх податей протягом 4 років. Циганам дозволялося вступати до міщанських міських товариств (Указ 1818 р.). Постанови проти бродяжництва виходили в 1809, 1811, 1818 рр. У 1839 році вийшов Закон “О поселении цыган на вольных казенных землях”, за яким у Бессарабії 782 родини отримали 9902 дес. землі. Було засновано два села – Каїр і Фараонівку [3]. Але, в основному, ці закони не виконувались, цигани продовжували жити за своїми, архаїчними й незрозумілими для більшості сучасників, законами. За Всесоюзними переписами 1926 року в Україні проживало 13578 циган, у 1959 р. – 22515 чол., 1970 – 30091 чол., у 1989 р. – 47919 чол. Чисельність циган зростає, більш ніж 50 % з них проживає в містах. Зараз більшість циган мешкає в Закарпатті: у м. Мукачеве й Берегове понад 1200 чол., у м. Ужгороді й Вел. Березне понад 1000 чол. та інш.

У 1959 та 1962 рр. за законами СРСР “за кочування й паразитичний спосіб життя” циган позбавляли волі до 5 років.

У Херсонській губернії (тобто й на Миколаївщині) цигани з’явилися у кін. XVIII ст. Згідно з 9 ревізією в Херсонській губернії проживали 2516 циган або 0,27 % від усього населення [4].

Основними промислами циган за дослідженнями О. Шмідта в “Матеріалах по географії і статистиці Херсонської губернії” в 1826 р. були ковальство, коновальство, виготовлення решіт; у губернії дуже велика нестача ковалів, то вони знаходять собі місця дуже швидко. Далі він пише: “Вони зберегли свої звичаї та типові риси, але одягом зовні нагадують місцевих жителів. Любов до кочового й незалежного життя у них така велика, що влітку колосового житла вони часто ставлять шатро, де й живуть. Цигани займаються крадіжками коней, баришництвом, жінки ходять по селах і містах і ворожать”. Кочове життя, постійне спілкування з кінями зробили циган чудовими знавцями цих тварин. Вони добре знали на їх поведках, лікували від багатьох хвороб тільки їм відомими способами, були прекрасними наїзниками. Авторитет циган-конюхів і коновалів був високим, до них часто зверталися за допомогою й порадою заможні люди і добре платили за їх працю. Високо цінували циган-ремісників: ковалів, фахівців з лудіння посуду ювелірів. Згадаймо також таку професію як ворожба, знахарство. Цим видом заробітку займаються в них жінки. Циганська ворожба популярна й сьогодні: по руці, на картах, на воску, квасолі, дзеркалі, наговори та інш.

В Україні проживає багато етногруп циган. На Миколаївщині мешкають *серви*, молдавські цигани та *келдерари*. За Всесоюзним переписом 1926 р. в Миколаївській окрузі проживало 55 сімей циган, в основному у Варварівському, Миколаївському та Володимирівському районах, займалися вони в основному ковальством [5].

23 лютого 1927 року вийшла Постанова ЦВК України “Про перехід кочових циган до трудового осілого способу життя”. Пропонувалось їх залучити до трудового процесу, у сільське господарство, до кустарних артілей, давати кредити переселенцям, наділяти їх землею з державних фондів та інш. Така політика сприяла тому, що у 20-тих роках XX ст. осілими були вже 81,3 % циган України. Вони були членами 9 циганських колгоспів. У 1927 р. на вільних землях оселилося 500 кочових родин [6]. Але на початку 30-х років тенденція до осілости припинилася, причиною цього була насильницька колективізація, під яку підпадали й цигани. Знову почалися кочівлі.

За даними перепису 1989 р. в Україні проживали 47 917 циган. Але ця цифра – відносна, тому що багато циган приховували свою національність

через вороже ставлення до них владних структур. У Миколаївській області було зареєстровано 1291 чол. або 0,1 % від усього населення, причому в місті Миколаєві 459 чол., тільки 739 чол. вважали циганську мову своєю рідною [7]. Основними заняттями циган є торгівля, як легальна, так і не легальна (у тому числі й наркотичними речовинами).

Цигани мають дуже низький освітній рівень. Це наслідок неписьменності старшого покоління, кочівлі, традиційної багатодітності та низького професійного рівня батьків у родині. Усі моральні принципи спираються у них на кровну спорідненість і принцип поваги до старших, деспотизм чоловіків, утиски молодшого покоління, агресивне ставлення до “чужого”.

Дуже актуальним є завдання по включенню циган у соціальну структуру суспільства й держави. Почуття підозри до цього народу спричиняє випадки дискримінації на роботі, у медобслуговуванні навчанні. А це, з іншого боку, породжує зустрічну агресію з боку циган. Вони швидко пристосовуються до населення, яке проживає поруч, при цьому ніколи не виступаючи ініціаторами соціальних конфліктів.

Циганська культура належить до “гарячих культур”, тобто тих, що сприймають елементи народної культури населення, серед якого проживають (наприклад, демонологію). У їхніх релігійних віруваннях багато архаїчного: культ проклятих речей, численні ритуальні забобони – *мехрime*. Вірують вони в щасливу й нещасливу руку, в існування нечистої сили – русалок, домовиків, мерців та інш. Вірять цигани в пророчі сни. Наприклад, бачити уві сні мед, рвати горіхи, цілуватися з красунею – одержати гроші. Якщо наснитися вовк або лисиця – на удачу кінь – зустріч зі злодієм. Одна з народних прикмет говорить, що сорока є птахом недобрим, проявом відьми. Світогляд ромів завжди мав релігійне спрямування: вони вірили у потойбічне життя, в існування Бога, диявола, душі. Вони активно пов’язують будь-яку релігію з власними уявленнями про світ та вважають себе глибоковірними людьми. Серед українських ромів сьогодні можна знайти католиків, православних, протестантів, мусульман тощо.

Треба обов’язково згадати циганське ворожіння (не професійне, заради грошей, а для себе). Концепція ворожіння включає декілька незалежних елементів: один пророкує майбутнє, другий торкається зцілення. Обидва елементи засновані на вірі у надприродне. Таємниці ворожіння ретельно зберігаються від чужинців, їх передають у спадок наймолодшому членові родини.

У циганській мові існує термін “*магірдо*”, що буквально означає сплюгнення. Це поняття відіграє важливу роль в ідеології циган і пов’язується

з уявленням про шкідливу магію жіночого одягу, передусім спідниці й черевиків (проте фартух вважається чистим). Вони пов'язувалися з фізіологічною специфікою жіночого організму та уявленням щодо нечистоти жінки в певний період її життя. Великою ганьбою було для чоловіка-рома, якщо жінка торкалася його своєю спідницею. Іноді циганки це робили навмисно, щоб скривдити його. Існує багато заборон: переступати через речі, класти жіночий одяг поверх чоловічого прати його разом. До наших днів збереглася традиція, коли під час святкувань чоловіки й жінки сидять за різними столами. Разом можуть сидіти тільки незаміжні дівчата й хлопці. Окрема система заборон діє щодо породіль. Два тижні після пологів мати вважається “брудною”, шість неділь вона не могла торкатися спільного посуду Сорок днів не ходити до церкви. Проте, всі ритуальні заборони знімаються жінкам похилого віку. Стара жінка володіє всіма правами й користується загальною повагою.

Існують заборони й для чоловіків. Ром повинен митися тільки під краном. Людина не може знаходитися у ванні в брудній та застійній воді. Руки не можна мити у мисці для посуду

Багато заборон стосується дитини. Не можна сповивати дитину на столі, оскільки на стіл кладуть мерців. Коли народжується дитина, жінка-родичка зранку обходила всі шатри й скроплювала їх водою з відра, а цигани кидали їй золоті й срібні гроші. Дітей перев'язували червоною стрічкою, щоб не наврочили. А ще маленькі цигани носили на ший ладанку, клали в неї різну траву, кору дерева, в яке вдарила блискавка, ладан. Коли хрестили хлопчика, йому давали ім'я хрещеного батька, а дівчинці – хрещеної матері. Великого значення надавали цигани хрещенню дитини. Хрестили її декілька раз, передаючи через вікно хрещеному батькові. Очевидно, цей звичай відображає намагання ввести в оману хворобу, смерть і сховати від неї дитину.

У роки II світової війни (1939–1945) цигани знищувались фашистськими військами. У Німеччині за Нюрнберзьким законом (1935 р.) вони були оголошені шкідливими для суспільства елементами, потенційними злодіями. У 1938 р. вийшов меморандум гауляйтера Тобіаса Порчі, в якому циганське питання вирішувалося так: депортація, стерилізація, а потім і фізичне знищення циганського населення. Циган тримали в Освенцимі. Збереглися списки циганських родин – 20946 прізвищ. Декілька тисяч були вивезені в інші табори, 19 тисяч загинули там. Табір називали сімейним, бо сім'ї не розлучали, не відбирали одяг, гроші. На одяг нашивали чорний трикутник, на руці було татуювання “Ц”. Спершу їх блок навіть не був огороженим, вони не були в'язнями, а тільки

інтернованими, спочатку їх не змушували працювати. Деякі цигани мали гроші, могли в їдальні купити все потрібне. Та з 1943р. їх стан погіршився. Давали мало води, їжі, зовсім не було медобслуговування Зараз важко сказати, скільки сімей циган загинуло в концтаборах. Подається цифра 275500 осіб (з джерел західної преси) [8].

На території України масові антициганські акції були проведені в Криму, Західній Україні. На Миколаївщині цигани знищувались разом з євреями. Багато циган воювали в Радянській Армії, у партизанських загонах. Тільки на Смоленщині їх було майже 2 тис. чоловік. Деякі з них були вихованцями циганської школи-інтернату “Серебрянка” с. Кардімівка Смоленської області. Про них розповідається в книжці учасника Великої Вітчизняної війни, цигана, капітана запасу Миколи Меншикова та Івана Домова “Золотые звезды калининцев”. У книжці розповідається про єдиного Героя Радянського Союзу цигана Тимофія Ілліча Прокоф'єва, учасника десанту К. Ф. Ольшанського. До 1917 р. його сім'я вела кочове життя. Батько був солдатом I світової війни. Сім'я була велика, багатодітна, сам Тимофій Ілліч працював на річковому транспорті. Коли він отримав орських піхотинців, брав участь у багатьох військових операціях. Загинув 28 березня 1944 року, визволяючи м. Миколаїв [9, с. 312, 325]. Єдиний пам'ятник циганам, яких розстріляли в 1942 р., відкритий в серпні 1984 р. в с. Олександрівка на Смоленщині. Можливо, й в Україні, у Києві, у Бабиному Яру, біля пам'ятника розстріляним євреям буде встановлено пам'ятник загиблим циганам – жертвам фашистського геноциду. Зараз для вирішення проблем циган України створені культурні товариства. У Закарпатті плідно діє Ужгородське міське товариство, обласне товариство “Рома”.

Одеські цигани об'єдналися в Одеське міське товариство рома. У Києві це організація, яку в 1994 р. очолили В. Золотаренко та М. Козимиренко. У місті також діє об'єднання “Форум ромен України та р”. Його мета й завдання – збереження мови, культури циган та їх інтеграція в українське суспільство, ведеться робота над створенням бібліотеки, архіву циган, товариство підтримує зв'язки з Всесвітньою циганською спілкою, Радою Європи, ООН. У Києві вже протягом 15-ти років працює державний циганський театр “Романс” (керівник народний артист України І. М. Крикунов), у Білоцерківському краєзнавчому музеї зберігається багатий матеріал про культуру циган. У 1993, 1996 рр. вперше в Україні були створені виставки “Безсмертя пісні кочової” та “Циганський шлях”.

На Миколаївщині один із християнських центрів міста займається просвітницькою роботою серед циганських дітей Заводського району.

За переписом 2001 р. на Миколаївщині мешкало 1449 ромів. Мову своєї національності вказали рідною 627 чол., українську – 561 чол., російську – 220 чол., угорську – 32 чол., молдавську – 9 чол.

У м. Миколаєві діє обласна ромська громада “Ром по дром” (голова Василь Думініка), чудовий циганський колектив “Бахталє” (керівник – Володимир Юрковський). У грудні 2004 р. відбулися Дні ромської культури організовані громадою. На них ушановували ансамбль “Бахталє” та його керівника, з нагоди 25 річниці колектива

11–12 грудня 2006 року в м. Києві в Палаці культури СБУ відбулося свято мистецтв етнічних меншин, що не мають історичної батьківщини. У ньому брав участь фольклорний колектив “Бахталє” (керівник В. Юрковський). Крім того, у червні 2007 року вказаний колектив успішно виступив на III Міжнародному фестивалі “Слобожанська підкова” (м. Харків), а у липні 2007 року – брав участь у I Всеукраїнському фестивалі “Дніпро в Криму” (м. Джанкой, АР Крим). “Бахталє” – лауреат багатьох всеукраїнських та всесоюзних конкурсів, виступав з великим успіхом за кордоном

Більша частина ромів проживає у м. Миколаєві в таких районах, як Варварівка, Жовтневе, Ялти. Компактно проживають вони також в с. Горожено Баштанського району. Тут мешкає близько 10 сімей. Літом вони займаються вирощуванням овочем, взимку живуть на кошти соціальної допомоги. В Миколаєві ромські жінки торгують на ринках, діти в основному вчаться в школі-інтернаті № 3. Просвітницьку роботу серед дітей проводить один з християнських центрів міста. У 2005 р. була спроба встановити пам’ятник на місці загибелі ромів в роки окупації Миколаєва 1941–1944 рр., але пам’ятник не поставлений до цього часу.

Відділом у справах національностей облдержадміністрації, спільно з головним управлінням праці і соціального захисту населення облдержадміністрації, управліннями освіти і науки, культури, інформації та зв’язків з громадськістю облдержадміністрації, райдержадміністраціями, державним архівом Миколаївської області протягом останніх років проведено заходи в межах виконання в області розпорядження голови облдержадміністрації від 20.12.2004 № 541-р “Про забезпечення виконання Постанови Верховної Ради України від 8 жовтня 2004 року № 2085-IV “Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів”.

Протягом 2005–2007 років в області 2 серпня щорічно відзначався Міжнародний день голокосту ромів.

У закладах культури області впроваджено в практику проведення заходів до Міжнародного дня голокосту ромів з метою збереження історичної пам’яті, формування у молодого покоління негативного ставлення до фашизму та расистської політики етноциду щодо ромів, насильства, порушень прав людини. Проводяться тематичні культурно-масові заходи, виховні години, уроки, лекції, бесіди.

У бібліотечних закладах Жовтневої бібліотечної системи оформлені огляди періодичних видань “Історія, традиційне життя, побут та звичаї ромів”, перегляд літератури “Роми під охороною держави”, виставки з історії фашистської політики етноциду щодо ромів. 19 липня 2007 року у Жовтневій районній бібліотеці для дорослих відбувся вечір циганського романсу

У бібліотеках м. Южноукраїнська оформлено виставки “Роми – нація, що має право на життя”, “Ні, я нація, я буду вічно жити!”, “Я в серці маю те, що не вмирає”, “Голокост – злочин проти ромів”.

Райдержадміністрації та виконавчі комітети міських (міст обласного значення) рад сприяють створенню музейних експозицій і виставок із висвітлення подій Другої світової війни, пов’язаних із расистською політикою етноциду щодо ромів, яку проводили фашисти.

При Казанківському районному народному історичному музеї працює клуб “Патріот Казанківщини”, членами якого є учні старших класів місцевих шкіл. Вони залучені до збирання матеріалів по виявленню місць жертв гітлерівського геноциду ромів у роки Великої Вітчизняної війни. Працівники вказаного музею щороку проводять бесіди про гітлерівський геноцид ромів, про “циганську ніч” в концтаборі Аушвіц-Біркенау 2 серпня 1944 року.

У результаті пошукової роботи музейні заклади Очаківського району поповнилися новими експонатами.

У вересні 2007 р. діяла виставка, присвячена 70-річчю створення Миколаївської області, на якій експонувалися архівні документальні матеріали з історії гітлерівського етноциду ромів у роки Другої світової війни на території області.

Постійно здійснюється обстеження матеріально-побутових умов проживання сімей ромів з метою виявлення постраждалих від гітлерівського етноциду ромів у роки ВВВ та надання їм допомоги. На даний час в області проживає 122 особи з числа ромів, постраждалих внаслідок голокосту

За підсумками проведених обстежень матеріально-побутових умов проживання сімей ромів допомогу надано: грошову – 7 особам, на суму 460 грн;

натуральну – 4 особам на суму 180 грн. У межах чинного законодавства 5 сім'ям ромів, які пережили голокостпризначено різних видів соціальних допоміг на загальну суму 3,2 тис. грн. [11].

Ромська громада Миколаївщини приймає участь в обласному фестивалі національних культур “Дружба”, святі рідної мови та ін. культурних заходах. Миколаївська обласна громадська організація “Ромпо дром” запланувала на цей рік проведення Днів ромської культури у Миколаєві.

Рада національних товариств Миколаївської області співпрацює з місцевими органами влади та неурядовими організаціями національних меншин, враховуючи регіональні особливості. Досвід області може бути екстрапольований і на інші багатонаціональні регіони України, що дасть змогу значно покращити гарантії та умови реалізації прав національних меншин.

Література

1. Шевченко А. Розсіяна етнічна спільнота // Мала енциклопедія етнодержавства. – К., 1996.
2. Зіневич Н. О. Цигани України: формування етносу і сучасний стан // Український історичний журнал – 2001. – № 1.
3. Зіневич Н. О. Традиційне житло циган України // Пам'ять століть – 2001. – № 3.
4. Шмидт А. Матеріали по географії і статистиці Російської імперії. Херсонська губернія – СПб., 1863. — С. 463.
5. Державний архів Миколаївської області, Р–161, оп. 1, д. 701, л. 15; д. 65, л. 28.
6. Беліков О. Народні вірування та забобони в релігійному світогляді українських циган // Праці XI Міжнародної наукової конференції – Львів, 2002.
7. Національний склад Миколаївської області. Збірка облстатуправління – Миколаїв, 1992. – № 3.
8. Данилкін О. Цигани України і становлення їх громадських організацій // Матеріали науково-практичної конференції, травень 1999 р. – Біла Церква, 1999.
9. Друц Е., Гесслер А. Цигане. Очерки. – М., 1990.
10. Герои Советского Союза. – М., 1988. – Т. II.
11. Миколаївщина відзначила Міжнародний день голокосту ромів 15 серпня 2007 р. / Відділ у справах національносеї Миколаївської Обласної державної адміністрації <http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article>.

Гриневиц Елена. Роми України і Миколаївщина

У статті розглянуто історію появи ромів на території України. Наприкінці XVIII ст. 9-а ревизія виявила ромське населення у Херсонській губернії (територія сучасної Миколаївщини). Зараз у цьому регіоні проживає понад 1500 ромів.

Гриневиц Елена. Ромы Украины и Николаевщина

В статье рассмотрена история появления ромов на территории Украины. В конце XVIII ст. 9-я ревизия зафиксировала наличие цыганского населения в Херсонской губернии (территория современной Николаевщины). Сейчас в этом регионе проживает более 1500 ромов.

Hrynevych Olena. Romanies in Ukraine and Mykolayiv region

History of appearance of Romanies on the territory of Ukraine is considered in the thesis. At the end of 18th century Romanies are fixed in the 9th revision on the territory of Kherson province (modern Mykolaiv region). There are more than 1500 Romanies in this region now.